

TOCS, QUARTS I SENYALS. UNA VISIÓ DE LES CAMPANES DE SANTA POLA

Xavier MAS I SEMPERE

*En memòria de la meua àvia Teresa Linares Alba,
perquè em va ensenyar a estimar la cultura del meu poble.*

1. INTRODUCCIÓ

Tot ha canviat molt en els darrers segles: la comunicació, la cultura, les tradicions... la humanitat, en definitiva. I, immerses en aquest remolí de progrés, han canviat les campanes que, de ser una de les formes de comunicació més importants, són ara, en la majoria dels casos, un adorn mut o, fins i tot, una molèstia. En aquest treball hem volgut recuperar aquella essència que, durant segles, marcà i definí la identitat de tot un poble. Hem volgut situar la societat enfront d'un espill i fer-la emmirallar-se. Redescobrir-li tot un patrimoni que manté viu, en alguns privilegiats casos, els sons del passat: l'única veu viva testimoni de la precipitació del temps.

Per a dur a terme el present treball hem emprat diverses fonts documentals, hem recollit informacions per mitjà d'entrevistes i hem tingut accés als diferents llocs d'estudi. Aquesta investigació s'ha abordat a partir del paradigma eclèctic de la comunicació. Un paradigma, també anomenat de l'economia política de la comunicació i la cultura, que vincula en les seues investigacions l'àmbit comunicatiu amb el social, el polític i l'econòmic.

L'objecte d'estudi escollit són les campanes a Santa Pola. Tractarem, especialment, la seua part més històrica i simbòlica. D'aquesta forma, durem a terme una aproximació tant diacrònica com sincrònica. La nostra elecció es fonamenta en la necessitat d'elaborar un índex de les campanes locals que, fins avui, encara no existeix.

2. UNA APROXIMACIÓ A LA TEORIA CAMPANÒLOGA

No hi ha res millor per establir la primera aproximació al món de les campanes que parlar amb un dels estudiosos més reconeguts del

camp. L'home de referència de la matèria i aquell qui s'ha llençat a la quixotesca feina d'indexar les campanes del País Valencià i d'arreu de l'Estat espanyol. Francesc Llop compta, avui dia, amb un bagatge extens i que reforça, dia a dia, amb el seu treball a la Conselleria de Cultura, amb la passió per les campanes i amb la seua tasca directa com a campaner del Micalet de València. En el nostre cas, ens serveix per establir les primeres directrius en la investigació campanòloga.

Les campanes són, per damunt de tot, un element sonor de la comunicació. És, pensant-ho bé, l'única veu viva que ens resta del passat. Uns sons –una mena de música que compleix la tasca de comunicar– que ens han arribat directament, sense filtre, del proppassat temps de la nostra col·lectivitat. Les societats tradicionals s'han construït al voltant de la seua cadència temporal. Els tres tocs bàsics –alba, migdia i poqueta nit– marcaven els eixos contenidors de l'activitat social. En un moment en què la vida discorria de forma més lenta, les campanes organitzaven la societat i tothom coneixia el seu llenguatge. El rellotge, dins una societat que no necessitava cap precisió horària, resultava un estri inútil –exclusivament marca de luxe i prestigi– i, en el cas de València, la primera ciutat peninsular que va instal·lar-ne un, el va haver de llevar quatre anys després de la seua inauguració el 1370. La importància de les campanes es veu plasmada, així, en la seua ubicació sota clau i en determinats poders públics.

Efectivament, les campanes es defineixen com un símbol de la comunitat. Un fet que, a més de representar i ordenar l'espai temporal, també marca i separa els espais geogràfics. D'aquesta forma, la campana suposa la delimitació d'un territori. Per bé que, per als propietaris –per a la col·lectivitat de la campana– aquesta significa comunicació i, d'altra banda, soroll per a aquells qui conformen una altra societat. El cas del Micalet és ben descriptiu. La seua campana de les hores és la més gran de tot el País Valencià i aconseguia, en el seu moment, arribar a tot el perímetre del cap i casal i, alhora, un poc més enllà per tal de fer-se escoltar des de lluny i mostrar al món la magnificència de la ciutat valentina.

Els diferents tocs d'aquestes campanes, a més d'organitzar el temps col·lectiu i marcar els punts de celebració litúrgica, han servit per a informar dels diversos successos i fets. L'organització social s'ha vist reflectida en els tocs de difunt i també, aquests propis tocs, han arribat a informar de l'edat i el barri d'aquells qui han faltat. El toc també ha servit per *protegir* la localitat dels llamps i les tronades. El seu volteig o repic feia pensar que les allunyaria i, encara més, que evitarien tots els mals, ja que les campanes estan beneïdes i tenen una creu en la seua cara exterior –perquè el mal, com sempre, ve de fora.

Les campanes, d'altra banda, han sabut conformar el seu llenguatge segons la seua zona geogràfica. L'Estat espanyol és una entitat

Tocs, quarts i senyals, una visió de les campanes de Santa Pola

geogràfica amb una bona dotació campanera. La ubicació, col·locació i forma de fer-les sonar canvia d'un lloc a un altre. En algunes ocasions es presenten com a testament directe de l'ordenació medieval en diferents regnes peninsulars. Ho veiem, tot plegat, en els següents exemples:

La col·locació de les campanes		
Territori / posició	Campanes grans	Campanes menudes
País Valencià	voltegen	
Aragó	voltegen	fixes
Andalusia	fixes	voltegen

La forma de fer sonar les campanes	
Territori	Forma de toc
Catalunya, Balears, Toledo	Oscil·lació
Canàries, Galícia, Euskadi	Batall lligat i toc circular interior
Castella	El batall colpeja i es queda pegat

Es pot dir que els tocs vénen marcats (a mode d'homogeneïtzació) pels bisbats, i l'estil de la zona ve marcat per la catedral, tot i que, efectivament, cada temple estableix el seu propi codi de comunicació. La primera catedral on voltejaren les campanes fou la catedral de Santa Maria de València.

Les campanes són un fet patrimonial. Un fet que es pot veure inútil des del punt de vista pragmàtic i capitalista, però absolutament necessari per a l'establiment d'una comunitat. Aquí, al bell mig de la col·lectivitat, el patrimoni està ple de sentit i és assumit i construït per i per a tot el conjunt de la societat.

La modernitat, com en molts altres aspectes de la nostra vida, va incloure notables canvis al món de les campanes. El País Valencià –sempre tan capdavanter i sospitosament desenvolupista– va ser el primer territori a electrificar les seues campanes. Aquesta actuació, absolutament denunciada pels experts i que ja comença a desfèr-se al nostre país, és ara, en canvi, una realitat ben present a altres territoris menys desenvolupats com és el cas d'Aragó. La idea que va recórrer el País Valencià fa uns anys –«ens electrifiquem abans perquè volem ser més moderns que la resta»– és represa, avui dia, fora de les nostres fronteres.

Les noves vies de desenvolupament, plantejades de forma més racional, lògica i responsable amb el patrimoni, ens estan portant a una segona electrificació. Una acció que permet la compatibilitat amb el toc manual i que és apta per a reproduir el toc tradicional. De moment, emperò, la majoria de pobles segueixen units a un motor que només és capaç de fer girar la campana. D'aquesta forma i conjuntament a la nova corrent, arreu del centre i nord del País Valencià, estan sorgint colles de campaners. Unes associacions de voluntaris que pretenen

recuperar aquest fet patrimonial, aquesta expressió cultural: gaudir tocant les campanes i sentir l'emoció de continuar amb tota una tradició. Desgraciadament, el sud del País Valencià segueix aliè a aquesta nova realitat.

Aquest camp d'estudi és extens i molt dens quant a informació. La campana es pot estudiar com a fet cultural i des de centenars de perspectives. El so, l'ordenació social, la vinculació al calendari, la simbologia visual, la informació històrica que aporta, els problemes de compatibilitat amb els sentiments de la nova societat, etcètera. L'esperança per a la seua recuperació i el seu manteniment és també, emperò, un fet necessari i que s'ha de motivar. Concerts de campanes –és a dir, els tocs fora de context–, la recuperació dels tocs tradicionals, l'estudi de les consuetes i tota la resta d'elements socials vinculats han d'estar presents en la nova etapa de les campanes. I hem de ser capaços, en una barreja necessària entre científics, població, església i institucions, d'evitar el silenci. Un silenci, com el que té el Micalet per les nits, que ens calla com a poble. I ens anul·la, també, com a col·lectivitat.

3. LES CAMPANES DE SANTA POLA

La nostra és una localitat que compta amb un total de set edificis religiosos. Només dos d'ells –els més moderns– no tenen una torre o espadanya per a ubicar campanes. Encara més, el castell allotja en una torreta que hi ha a sobre de la seua porta principal un rellotge amb les seues pròpies campanes d'hora i de quarts. En total, i sense comptar les que s'utilitzen a l'interior dels temples, ens trobem amb tretze campanes repartides de forma desigual per tot el terme municipal. Gairebé totes segueixen complint la seua funció social comunicativa i podem assegurar que, hui en dia, configuren un element present en la vida dels santapolers i, per bé o per mal, obviat i integrat en el seu transcórrer quotidià.

Assegut a terra en la sagristia de l'església parroquial i rodejat de fotografies històriques de les campanes, comence a prendre consciència de la importància d'aquest fet a la nostra localitat d'estudi. Sempre havia escoltat i, fins i tot, amb jove curiositat havia preguntat què significaven diversos tocs de l'església. La torreta del Castell, amb el rellotge i les seues campanes, són un company habitual que ens saluda cada 15 minuts i que ens fa recordar que estem a Santa Pola. A banda d'això, l'univers de les campanes s'eixampla fins els límits del terme municipal i el nombre de campanes sembla anar creixent a mesura que hom s'endinsa en el seu estudi. Afortunadament, els exemples semblen estar ben presents –per a tot el poble– i ben a l'abast d'aquell qui vol saber-ne més. L'ajuda de la memòria i de tots aquells que han tingut vinculació

amb les campanes va ser, finalment, la porta d'entrada a tot aquest món. Un món present en la vida dels santapolers i, per bé o per mal, obviat i integrat en el nostre transcórrer quotidià.

Santa Pola té els seus orígens a l'època prehistòrica amb la cova del Frare. Un habitacle en l'escarpat Cap de Santa Pola i que compta amb una pintura rupestre testimoni plàstic d'aquella gènesi. Posteriorment, fou lloc d'assentament iber –que alguns especialistes han considerat com l'antic Alonai, tot i que aquesta denominació també pot correspondre a Guardamar, Alacant, Benidorm...– i, més tard encara, port de comerç de l'actual Elx, el Portus Ilicitanus. Un cop desaparegut l'imperi romà no tenim dades del nostre poble fins que, al segle XIII, ens trobem amb els topònims del Cap de l'Aljub i el Port de Santa Pola. El segle XVI apareix el castell, fortalesa que serví d'embrió per a l'actual població de Santa Pola, construïda pel marquès d'Elx per tal de protegir la població dels atacs pirates. Des d'aquell moment fins ara, Santa Pola anà creixent i creixent. El seu port pesquer arribaria a ser el més important de la Mediterrània i les seues salines acabarien formant un important negoci d'exportació. La independència administrativa d'Elx no arribaria fins el segle XIX i el nostre terme municipal no quedaria establert fins mitjan segle XX. Actualment, Santa Pola és un nucli mitjà de gairebé 30.000 habitants i que basa la seua subsistència en un turisme de sol i platja que, alhora que la dinamitza i l'enriqueix, l'erosiona i la destrueix. I la deixa, cada dia més, aliena a la seua riquesa patrimonial i cultural.

3.1. Torre del Cap de l'Aljub

Construcció defensiva desapareguda i que, segons alguns experts, podria haver-se ubicat en els terrenys que, hui dia, ocupa un dels angles del castell. Va servir com a primer punt defensiu davant els atacs del corsaris barbarescos. L'existència d'una campana en aquesta torre ens l'aporta una cita que trobem a l'obra de Bonmatí (1981, 45): «Repicada la campana salieron a perseguir a los almogávares moros que estaban en término de Elche, haciendo cuatro muertos y dos prisioneros». Aquesta informació es refereix a un succés datat el dia 16 d'abril de 1384. És, que tinguem constància, la primera campana que hi hagué en la nostra localitat.

3.2. Parròquia de la Mare de Déu de l'Assumpció

L'església de Santa Pola va sofrir nombroses modificacions i ampliacions al llarg dels anys. Les campanes també foren un element en constant canvi. Tot i el que podem intuir pel que ens mostra el testimoni fotogràfic, no podem aportar massa dades històriques. Els arxius civils i religiosos de la localitat no compten amb cap dada i els llibres d'història local no ens aporten cap informació rellevant.

L'església de l'Assumpció fou construïda el 1772 gràcies a la intervenció del bisbe Josep Tormo. Aquest nou temple aportava un nou espai religiós, a banda de la fundacional ermita del castell, que permetria, anys més tard, aconseguir la independència eclesiàstica. Un pas, a més, que iniciaria tota la lluita local per l'obtenció de la independència administrativa. L'advocació assumpcionista de la parròquia és lògica per la nostra vinculació original amb la ciutat de les palmeres i el *Misteri*.

Aquest temple comptà amb un campanar des del moment mateix de la seua construcció. El dia de la seua inauguració, el 21 d'abril del ja esmentat 1772, i segons recull Montesinos al seu *Compendio histórico oriolano* (*apud* MAS: 2007), les campanes acompanyaren el trasllat del Santíssim des de la capella de la Mare de Déu de Lorito, al castell, fins a la nova construcció:

al presente concluyó con una lucidísima Procesión General, que se hizo por su tarde dexando colocado el Divinísimo Augustosísimo Sacramento en dicha Ayuda de Parroquia con sonoro repique de campanas y estruendo costoso disparo de los cañones del Castillo y otras naves que se hallaban ancladas en su Puerto, con grande concurso de gentes de Elche, del Molar, de Guardamar y de aquellos vecinos Campos.

Després d'aquest episodi del segle XVIII ens hem de traslladar fins al segle XX per trobar-nos els següents testimonis i en format gràfica. Segons veiem en les fotografies dels anys 20 i també en els anys 30 (FALCÓ i BAILE: 1996), l'església comptava, per situar les campanes, amb una única torre.

Després de la guerra i fins la remodelació dels anys 60, hi havia només una espadanya. Ambdues, torre i espadanya, s'ubicaven al centre de la portalada, tot just damunt de la porta. Per desgràcia, les fotografies no ens deixen apreciar la quantitat de campanes que hi havia. Tot i això, pel nombre de finestres, ens podem aventurar a pensar que, fins als 40 hi hagué 4 campanes i una de sola fins el 1963. Podem afegir, segons hem recollit per testimonis, que aquesta campana va passar, en el moment de la construcció del nou campanar, a l'ermita de la Mare de Déu de Lorito al castell. Així ens ho corrobora la inscripció d'aquesta campana, com veurem més endavant.

I alguna d'aquestes antigues campanes degué voltejar el dia 10 d'octubre de 1861. Santa Pola, en constant augment de població, començava a notar petita la seua antiga església. Encara no havien passat 100 anys des de la seua creació i el poble ja necessitava un nou temple. I aquell dia d'octubre s'hauria de posar la primera pedra. El testimoni de les campanes ens el recull de nou Bonmatí (1981, 63) qui transcriu la *Copia del acta celebrada con motivo de la inauguración de la iglesia del pueblo de Santa Pola que tuvo efecto*

el 10 de octubre de 1861: «no era vana la esperanza del pueblo cuyos buenos deseos fueron correspondidos con las mejores pruebas de cariño dadas por tan alto funcionario [el bisbe], que seguido de todos a son de música y a vuelo de campanas, se introdujo en la población por la calle de Elche». Tot i que la narració no és gens detallada, creiem no equivocar-nos en la nostra afirmació per la pròpia lògica del recorregut del bisbe: l'església es troba al costat del citat carrer d'Elx. Podem afegir, a mode anecdòtic, que Santa Pola mai arribaria a canviar d'església. Després d'anys d'obres i, segons Baile i Falcó (1996, 220) «pel desviament per a usos privats dels materials destinats a l'església per altres ja utilitzats», el dia abans de la seua inauguració, el sostre de l'església va caure en terra. I així ocorregué en successius intents. L'estructura quedaria en ruïnes, reduïda a lloc de jocs de nens i a nius de pardals, fins que en la dècada del 1930 l'ajuntament republicà decidiria finalitzar l'obra. Donant-li, això sí, funció de mercat d'abastiments. Així, amb aquesta funció ha arribat als nostres dies la que fou coneguda col·loquialment pel poble com «l'església rota», és a dir, l'església trencada.

Com ja hem dit adés, la parròquia s'havia quedat menuda i, davant la impossibilitat de construir un nou temple, s'optà per ampliar-la i remodelar-la. A més de la construcció d'una cúpula, el campanar fou una de les obres més emblemàtiques que s'hi realitzaren. Aquesta nova torre local allotjaria un total de sis campanes. Unes campanes que, com és habitual, reberen diversos noms i, com també és habitual, uns noms lligats a aquells qui les han finançades. Aquest fet el recull Bonmatí (1981, 68) qui, a la vegada, cita a Alejandro Ramos al seu llibre *Historia de Santa Pola*.

Las seis campanas recibieron los nombres de: Jesús, María, José, Pedro, Santiago y Tomás. Fueron costeadas: la mayor o Jesús, por el Ilmo. Ayuntamiento y la Cofradía de Pescadores; la segunda, o María, por los fieles; la tercera, o José, por el Excmo. y Rvdm. obispo de Ciudad Rodrigo, actualmente de Solsona, doctor Bascuñana y don Tomás Baile y señora; la cuarta o Pedro, por los dueños de los almacenes de redes; la quinta, o Santiago, por las Salinas de «Bras del Port» y la sexta, o Tomás, por doña Luisa Ruso.

Aquesta obra, efectuada als anys 1963 i 1964 comportà, a més, la instauració de l'electrificació a la nostra localitat. Les sis campanes que s'hi instal·laven, venien acompanyades del nou sistema de volteig per motor. Amb açò, s'acabava la tasca del sagristà qui s'havia encarregat, valent i experimentat, de fer sonar la campana anterior segons fora l'ocasió. Gràcies al seu testimoni i la seua memòria, vam poder recuperar i tornar a la llum unes interessantíssimes fotografies de la pujada de les campanes. Uns

documents de gran valor que ens han permès fer un bon punt d'història: reconèixer cares de santapolers, ser conscients de com es va produir l'operació i veure què va passar, en dos dies, després d'haver tingut les campanes exposades a la Glorieta perquè tots els ciutadans les conegueren. Aquest conjunt de 17 fotografies romanen ara, juntament a una còpia digitalitzada, a les dependències de la parròquia. La reproducció d'algunes d'aquestes imatges en aquest treball suposa la seua primera publicació. No podem aportar les inscripcions de les campanes, en aquesta ocasió, ja que la deterioració de l'escala del campanar va impossibilitar el nostre accés directe.

Foto 1 i 2. Pujada de les campanes el 1963 (Octavio).

3.2.1. Tocs de les campanes

Parlem a continuació, per tant, dels tocs. Segons poguérem recollir per testimoni oral hi havia tres tocs bàsics: alba, àngelus i ànimes. Els tres típics tocs que organitzaven a la societat tradicional. Avui dia s'han perdut el toc d'alba i ànimes i només roman intacte el de l'àngelus, a les 12 del migdia. De forma programada, les campanes sonen per a anunciar les litúrgies –és a dir, la missa de 9 del matí, la missa de 8 de la vesprada i la missa d'11 del diumenge. Cada litúrgia s'anuncia amb el volteig de la campana Pere, des de mitja hora abans i en períodes de 15 minuts. Antigament, amb el sistema manual, cadascun dels tocs tenia, separats i al final, una, dues o tres campanades que concretaven quin toc. A més, aquest missatge de les campanes rep el nom popular de «toc» i l'especificació ordinal: primer toc, segon toc i tercer toc.

També trobem els anuncis anomenats «extraordinaris» per no ser periòdics i no estar, per tant, programats al sistema. Un sistema electrònic que s'ubica a l'interior dels despatxos parroquials. El primer d'aquestos tocs extraordinaris és «el senyal», la forma

Foto 3. Campanar en l'actualitat (X. Mas i Sempere).

popular d'anomenar l'avís de difunts. Es compon de sèries de quatre campanades en ordre descendent. Al principi, la campana de sonoritat mitjana, pega dos o tres colps separats que ens indiquen el sexe del difunt: dos és dona, tres és home. Segons ens indiquen, antigament, també variava el nombre de sèries de repeticions: 11 per a la dona, 12 per a l'home. Actualment, tot i que no hem pogut precisar el nombre, no es manté aquesta distinció. Un toc de difunts que s'ha perdut és aquell que es feia quan qui faltava era un xiquet. El conegut popularment com «el mortitxolet» consistia en el volteig de la campana més menuda i donava a entendre aquest fet.

Finalment, i com a gran símbol d'alegria i joia social, trobem el volteig general de campanes. Un toc de festa en el qual s'uneixen, de forma progressiva i ràpida, totes sis campanes de l'església. És un toc molt potent per la seua força i que acompanya moments de vertadera emoció religiosa. Fent un poc de memòria, aquest volteig s'escolta, a l'inici i final de les processons de Setmana Santa (a excepció de dijous

i divendres sants), el dissabte de Glòria a la mitjanit, el diumenge de Pasqua per la processó de l'Encontre, el dia de Corpus, el dia de la processó del Jesuset de Praga, el dia de la romeria del Cap, el dia i la vespra de la festivitat de la Mare de Déu del Carme, el dia i la vespra de Lorito (el 8 de setembre, festa gran de Santa Pola), el dia de Tots Sants, el dia de la Puríssima i el dia de Nadal. A més, recentment, tots els dijous a les 19.30 hores, amb l'exposició del Santíssim també es fa el volteig. Desgraciadament, la pèrdua de la processó del dilluns de Sant Vicent –que es feia amb el Santíssim sota pal·li i portant la comunió a les cases dels malalts– va comportar, també, la pèrdua d'aquest volteig. Tot i aquesta aproximació que fem de memòria, no podem afirmar que aquesta llista en siga norma.

3.2.2. Altres campanes

A banda d'aquesta composició campanera a la torre de l'església, a nivell de terra, trobem també un conjunt de campanes de menor entitat. Així, la campaneta de la porta serveix per anunciar el començament de la missa i el rogle es fa servir per a moments especials. Per al moment d'alçar a Déu, s'utilitzen unes campanetes manuals: un conjunt de quatre campanes unides i que es fan sonar amb girs de canell. Era utilitzat pels escolans i també es treia a l'exterior quan eixia el Santíssim en processó o en el viàtic, per donar l'extremunció. Pel moment de la comunió els dies que no sonen les campanes –els tres dies que el Senyor està mort– s'utilitza una matraca. Es conserva a l'interior del temple tot i que, per a aquest treball, no ens l'han pogut mostrar. Com veiem, és un interessant recull de campanes per a un temple que, per circumstàncies històriques que ja hem vist, es va haver de convertir en l'església de referència del poble.

3.3. El castell

3.3.1. L'ermita

Ja hem comentat que aquesta construcció defensiva del segle XVI es va convertir en l'edifici a partir del qual s'originà el nucli urbà actual. I, efectivament, des del seu primer moment, el baluard del rei va ser convertit en capella del castell. Tal com ha arribat als nostres dies, aquest espai sagrat sempre va ser punt d'acollida de la Mare de Déu de Lorito. I, en els plànols més antics que es conserven del segle XVIII ja es veu com una petita espadanya amb dues campanes marca l'excepcionalitat d'aquesta part de la fortalesa.

El document més interessant i que dona fe d'aquestes primeres campanes religioses el trobem en l'Inventari de béns mobles del castell de Santa Pola i guarniments i joies del Castell de 1733: «Otrosí: Dos campanas medianas de bronce que están en el campanario de dicha

Foto 4, 5 i 6. El rogle, la campaneta i les quatre campanetes menudes en l'actualitat (X. Mas i Sempere).

iglesia» (GARCIA-SÁNCHEZ:1990, 84). Siga com siga, aquestes dues campanes es mantingueren fins l'any 1860. El 1963, la campana que havia tingut l'església després de la guerra passà a formar part de l'ermita de la Mare de Déu de Lorito i el 1988, una nova campana, més petita, completà l'actual situació de les campanes d'aquest baluard religiós. El primitiu campanar fou derrocat en l'any 1860, moment en què el castell passava a ser propietat de l'Ajuntament i començaven les obres de construcció de la Torre. Lamentablement, el lapsus de temps que hi ha entre el 1860 i el 1988 escapa al nostre abast ja que hi ha una important llacuna documental i de memòria històrica. Veiem, a continuació, les inscripcions que tenen cadascuna de les campanes:

1) Campana gran: «VIRGEN DE LORETO/ OBSEQUIO DE LUISA RUSO DE BUADES/ MANUELA BONMATI DE MARTINEZ/ [JUAN BTA ROSES/ FUNDICION/ CAMPANAS/ ADZANETA/ PVCIA VALENCIA]/ SANTA POLA AÑO 1940». Dibuix d'una creu de Sant Jaume, una Custòdia, uns àngels suportant un emblema reial que conté dins una creu amb rajos de llum. Al capdamunt, adorn triangular amb rajos de llum.

2) Campana petita: «CAMARERAS VIRGEN DEL LORETO/ SANTA POLA 1988/ [FUNDICION / SALVADOR MANCLUS / C. INDUSTRIA 27 / VALENCIA]». Imatge d'un Crist crucificat.

Fins la reubicació final del campanar –apartant-lo de la paret interna de la muralla– la campana es tocava, per a les diverses ocasions ordinàries, amb una corda que feia anar la família de Ventureta (germana del sagristà Vicente i darrera habitant del castell). En el cas del dia gran, el 8 de setembre, era son germà qui, campaner habitual del poble, s'enfilava a la muralla i feia anar la campana en festiu volteig. És també, en aquesta darrera obra quan s'electrifiquen les campanes. En aquesta ocasió, el mecanisme elèctric en forma d'interruptors es col·locà en la vivenda de Ventureta, just al costat, paret mitgera de la capella.

Actualment, les campanes de l'ermita voltegen el dia de Lorito per a l'eixida i entrada de la patronal processó i el dia de la Vinguda de la Mare de Déu, el 10 de desembre. A cops de dit mecànic es fa servir per a les ordinàries misses del rosari, les misses celebrades els diumenges d'estiu en el pati d'armes del castell, el novenari de la patrona i en el mes de maig, per a «les flores». De forma extraordinària, i com a únic testimoni musical-concertant que tenim fins avui, les campanes de la parròquia i de l'ermita van sonar, en volteig general, el dia 7 de setembre, el dia de la vespra, de 2003.

3.3.2. El nou campanar

El castell, emperò, davant l'absència d'un edifici propi d'ajuntament –ja que el propi consistori tenia dins la muralla les seues dependències– va haver d'assimilar un nou campanar per al rellotge. Així, a finals del segle XIX, en el ja esmentat any 1860 l'Ajuntament va instal·lar el «Canterellet» un campanar incidental que alberga, des de llavors, el rellotge municipal. El pes, emperò, de l'adorn fou excessiu per a la capacitat de càrrega de la volta de la porta. Així, davant el risc imminent d'enderroc, el 1923, l'Ajuntament hagué de posar-se a obrar de nou i reduir les dimensions d'aquella anomenada popularment com a «Peineta». La torre que va resultar d'aquella obra és la que ens ha arribat fins avui i és, en els nostres dies, la coneguda popularment com la Torreta: l'element icònic representatiu més important del nostre poble.

Foto 7. Campanar de l'ermita del castell (X. Mas i Sempere).

Les campanes que conservem avui dia són les originals d'aquell moment. La que s'ubica més amunt és la campana dels quarts i la de les hores ocupa la part inferior. Les inscripcions que presenten totes dues són les següents:

1) Campana de les hores (gran): «MARIA DE LORETO AÑO 1860», dibuix d'una creu amb pedestal.

2) Campana dels quarts (petita): «NUESTRA SEÑORA DE LORETO DEL CASTILLO DE SANTA / POLA AÑO 1857», dibuix d'una «L» de Loreto invertida i una creu amb pedestal.

Aquest campanar, tot i ser més antic que el de l'església, no s'ha escapat de les millores i els avanços de la modernitat. D'aquesta forma, el rellotge, que fins fa escassament un parell d'anys anava a corda –i se li havia de donar corda cada 48 hores– s'ha electricat també. Així mateix, l'Ajuntament va dur a terme una neteja i restauració de les campanes recentment, el 28 d'abril de 2004. Un moment històricament breu però que va deixar a Santa Pola durant unes setmanes sense el seu cèntric batec.

Com a mostra de vinculació entre les campanes i la societat tradicional podem aportar una dita autòctona de Santa Pola. Aquí, al nostre poble, s'utilitza l'expressió «posar a algú per damunt de la campaneta dels quarts» quan hom parla molt bé o elogia a algú altre. Sembla clara aquesta metàfora ja que, efectivament, la campaneta dels quarts és la que es troba més amunt de la Torreta i la que arribaria a ser, segurament en altre temps, un dels punts més alts de la nostra localitat.

3.4. Ermita del Calvari

Situada al capdamunt del nostre poble, ofereix una de les vistes més privilegiades de la badia. Al seu interior, un espai mínim i familiar i un raconet breu per a una imatge de la Pietat tan igualment breu com bonica. Aquesta construcció va precedir al barri «de la Virgen de Loreto», actualment dit del Calvari. És tradició que cada dijous sant la gent del poble s'acoste de forma espontània, tot pujant la costera i passant uns minuts en companyia d'altres veïns.

La seua única campana, que presideix l'espadanya, és ben senzilla i sense gens de guarniments. Només la inscripció «JHS» trenca amb la monotonia del metall. Malgrat que la campana està llesta per a ser tocada, no hem pogut recollir informació al voltant dels dies que es fa sonar. Tot i això, la seua sola presència ja contribueix a conformar la figura d'una emblemàtica construcció de Santa Pola.

3.5. Ermita del Cap

És un dels temples més simbòlicament significatius de la nostra localitat. Aquí se signaren els acords que donaven terme municipal a Santa Pola. I fins aquí, cada any, en una mostra d'independentisme i

Foto 8. Postal de principis de segle
(García Sánchez: 1990, 73).

de subconscient reivindicació local s'acosta el poble en romeria per commemorar la Mare de Déu del Cap –del cap de Santa Pola–, la Mare de Déu del Rosari. Un camí que tradicionalment se celebrava el dia de Sant Joan i que, en l'actualitat, i com moltes altre festivitats catòliques, s'ha traslladat al diumenge més proper. L'advocació d'aquesta Mare de Déu serveix, encara més, per recolzar la tesi de l'investigador local Antoni Mas (2000) qui defensa que els orígens dels santapolers es troben en els habitants del barri del Raval d'Elx, barri que, precisament, té a aquesta Mare de Déu com a patrona.

Foto 9. Façana principal del castell amb la Torreta al capdamunt
(X. Mas i Sempere).

Foto 10. Ermita del Calvari (X. Mas i Sempere).

L'ermita compta amb una de les campanes més antigues de la vila: un element fix que compta amb un batall. L'únic dia de l'any que es fa sonar és el dia de la romeria, es nuga una corda al batall i es va colpejant. El so és metàl·lic i gairebé com si fos el d'una cassolada.

3.6. Ermita de les Salines

Si bé a l'extrem est del terme municipal trobàvem l'ermita del cap, a l'altra banda, a l'extrem oest, podem visitar l'ermita de les Salines. Una construcció moderna, de principis de segle xx i que està dedicada a la Mare de Déu de l'Assumpció ja que, segons conta la llegenda, en la platja que té enfront va aparèixer la imatge de la Verge en una petita barca i amb el lema «Sóc per a Elx». Aquesta construcció també presenta la peculiaritat d'haver-se vist immersa en les confrontacions d'independència. Així, en vistes de la imminent segregació santapolera, hi hagué a Elx un moviment per recollir diners i construir aquest temple. La col·lecta ciutadana resultà un fracàs –no s'hi edificaren més que els fonaments– i els elxans no pogueren edificar-hi aquesta església que, pensaven, hauria empentat

Foto 11. Campaneta de l'ermita del Cap (X. Mas i Sempere).

els santapolers fora d'aquell lloc tan significatiu per a ells. Així, amb aquesta situació, i segons aporta Martínez (2000, 21): «el propietari inicial va comprar el sòl i les obres i va decidir finalitzar pel seu compte la xicoteta església». L'espadanya de la torre, com veiem, dóna espai per a una campana. Una campana, de la qual, no n'hem pogut esbrinar res. Valga aquest fet com a mostra del desinterès local per la construcció.

Aquesta edificació, doncs, queda ben aliena a la realitat santapolera. Segurament, la majoria d'habitants del nostre poble desconeix l'existència d'aquesta construcció i, encara més, que es trobe dins el nostre terme municipal. La situació no deixa de ser ben simpàtica tenint en compte la rivalitat que existeix entre els dos nuclis poblacionals.

3.7. Els altres temples

A més de tots els temples que hem comentat, Santa Pola compta amb dues construccions religioses més. Com tota localitat marinera, l'entrada del port dóna espai a la capella de la Mare de Déu del Carme. Una edificació moderna –dels anys 60– i absolutament integrada en els edificis de l'illa de cases. Aquesta disposició evità, efectivament, la possibilitat d'instal·lar unes campanes. D'altra banda, en l'eixample turístic que configura el barri de Platja Llisa, ens trobem amb l'església de Sant Antoni de Pàdua. Un temple de dimensions mitjanes, de construcció moderna i que tampoc va incorporar una torre o espadanya per a campanes.

Foto 12. Ermita de les Salines (X. Mas i Sempere).

4. CONCLUSIONS

Les campanes enganyen a simple vista. En el primer cop d'ull són uns estris de metall que, amb soroll, fan alguna cosa relacionada amb l'església. Emperò, la visió d'aquell qui s'ha preguntat per elles i que ha sabut veure la seua forma real és ben diferent.

Després de tot aquest treball ens sembla reiteratiu fer qualsevol mena de comentari. La màgia de les campanes radica, potser, en la seua senzillesa i en la seua aparent subtilitat. Al darrere, però, tot un món. Un llenguatge polièdric que es resigna a perdre força amb el pas del temps. La nostra societat, la valenciana, és filla d'aquell passat tradicional encotillat de tocs i senyals. Així, no podem trair-nos i no podem oblidar d'on venim. Parar atenció i dedicar l'esforç necessari a aquest patrimoni cultural significa mantenir-nos vius. Qui perd els orígens perd la identitat, cantava Raimon. I aquest fet, en molts casos, pot estar a punt de produir-se.

Afortunadament, cada cop, més experiències ens inviten a l'optimisme. Saber que gent com Francesc Llop està immersa en aquesta tasca suposa un suport ben important. Cadascú de nosaltres, a més, ha de procurar fer i seguir l'exemple a la seua pròpia zona. Fem un cop de vista al nostre context i per damunt dels escàndols de la ciutat animem-nos a escoltar aquella cadència del passat. Podem i tenim els mitjans necessaris per retornar la llum i el dia a tot aquest context.

Les campanes són el vertader element celestial que té la Terra. Els punts més alts de les nostres viles i l'accés més directe a l'*excelsis*. També, i sobretot, són l'accés directe a una història. Uns sons que compartim amb llunyans avantpassats i homes i dones que van construir el món que ens ha arribat a nosaltres. Persones que tingueren la possibilitat de viure en una societat tradicional, en una societat teocèntrica i ordenada a la manera de Déu. Encara que, arribats en aquest punt, podríem parlar d'una vertadera societat *campanocèntrica*.

BIBLIOGRAFIA

- BONMATÍ MEDINA, Rafael (1981), *Santa Pola. Datos históricos y curiosidades*, Alacant.
- FALCÓ, Patricio i BAILE, Antonio (1996), *Santa Pola*. Alacant.
- GARCIA MAS, Alfredo i SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, Mª José (1990), *Historia del Castillo-Fortaleza de Santa Pola (s. XVI-XX)*, Ajuntament de Santa Pola - Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», Alacant.
- GARCIA MAS, Alfred, MARTÍNEZ MEDINA, Andreu i RUIZ REQUENA, Ramon (2000), *L'arquitectura del medi rural de Santa Pola*, Ajuntament de Santa Pola - Associació Cultural l'Antina, Santa Pola.

LLOP, Francesc [en línea], <http://www.campaners.com/php/campana1.php?numer=5612> i <http://www.campaners.com/php/campana1.php?numer=5611> [consultada el 24-06-2008].

MAS I MIRALLES, Antoni (2000), *La segregació de Santa Pola del terme municipal d'Elx (Anàlisi, hipòtesis i documentació)*, Institut Municipal de Cultura d'Elx, Elx.

— (2007), «Santa Pola segons el *Compendio Histórico Oriolano* de José Montesinos», *Llibre de Festes*, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola.

AGRAÏMENTS

Vull agrair molt sincerament l'ajut i la col·laboració d'Antoni Mas i M^a. Àngels Sempere per guiar-nos i ajudar-nos a establir les primeres direccions –i les darreres. Jaume Sempere per acompanyar-nos i compartir els nostres avanços. Vicente el Sagristà i sa germana Ventureta per compartir la seua experiència protagonista. Paqui Toñi per haver-nos obert totes les portes de la parròquia i al cura Don José per la seua predisposició. Mª José Sánchez per deixar-nos accedir a la muralla del Castell. A Laura López que ens acompanyà en la primera etapa d'aquest viatge. I també de tots aquells santapolers que, al llarg de la història, han procurat que el seu poble poguera tenir unes campanes que conversaren, encara avui, amb la societat.